

Воєнні злочини

МЕТОДОЛОГІЯ РОЗСЛІДУВАНЬ ДЛЯ
ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Truth Hounds – це команда фахівців та фахівчинь з прав людини, яка з 2014 року документує та розслідує міжнародні злочини у контексті війни. Діяльність організації спрямована на встановлення справедливості для постраждалих від міжнародних злочинів та превенцію їх скоєння.

Ця публікація підготовлена в рамках діяльності платформи CivilM + і проекту «Діалог задля порозуміння та справедливості II: посилення внеску громадянського суспільства у врегулювання конфліктів, демократичний та регіональний розвиток, та підготовку безпечної реінтеграції на сході України». Проект реалізується за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Німеччини.

Погляди та думки, висловлені в цій публікації, не обов'язково відображають погляди всіх членів платформи CivilMPlus та Міністерства закордонних справ Німеччини. Відтворення змісту публікації дозволено за умови посилання на джерело.

Federal Foreign Office

ЗМІСТ

Вступ.....	1
I. Огляд основних джерел міжнародного гуманітарного права.....	2
II. Стаття 438 Кримінального кодексу та її тлумачення.....	5
III. Документування воєнних злочинів для національних судів та МКС.....	8
IV. Елементи складу воєнних злочинів за Римським статутом.....	11
V. Підготування справ для переслідування за принципом універсальної юрисдикції.....	15
VI. Порадник щодо добору кейсів для переслідування за принципом універсальної юрисдикції.....	22
VII. Безпека свідка/-ини та попередження ретравматизації під час опитування.....	31
VIII. Фото і відеофіксація пошкоджень та руйнувань, що можуть свідчити про скоєння воєнних злочинів.....	36
IX. Збереження місця обстрілу.....	38

Вступ

Цей посібник покликаний допомогти передусім представникам/-цям неурядових організацій, що документують воєнні злочини. Крім того, він знадобиться організаціям, що бажають просувати розслідування воєнних злочинів, скоєних на території України, в іноземних юрисдикціях за принципом універсальної юрисдикції. У посібнику подано короткий огляд міжнародного гуманітарного права та українського кримінального законодавства щодо воєнних злочинів.

Також посібник містить перелік обставин до з'ясування під час огляду ймовірного місця скоєння воєнного злочину. До складу також увійшли поради щодо захисту місця події та збереження даних, що можуть мати важливе значення на пізніших етапах розслідування інциденту (чи планування його відновлення). Крім того, посібник пропонує практичну інформацію про те, як проводити фото- та відеофіксацію наслідків обстрілів.

Мета цього посібника – надати базову інформацію для фахового документування фактів скоєння воєнних злочинів – як для фіксування та обліку, так і сприяння спеціалізованим організаціям у розслідуванні та встановленні порушень норм міжнародного гуманітарного права. До того ж посібник може слугувати дороговказом для спеціалізованих організацій щодо принципу універсальної юрисдикції, зокрема в підготовці справ до етапів розслідування, розгляду та переслідування потенційних винних в іноземних юрисдикціях.

Огляд основних джерел міжнародного гуманітарного права

Міжнародне гуманітарне право (МГП) – загальна назва для комплексу норм міжнародного права, яке іноді ще можуть називати «міжнародним правом збройних конфліктів» або «правом війни». МГП регулює захист осіб, що не беруть участі у збройному конфлікті або вибули з нього, а також регулює засоби та методи ведення збройного конфлікту. Розрізняють два розділи МГП:

Право Женеви, назва якого походить від місця ухвалення в 1949 році чотирьох Женевських конвенцій та яке захищає **потенційних жертв війни**: цивільне населення та комбатантів, що поранені, хворі, зазнали кораблетрощі, набули статусу військовополонених або через інші обставини більше не беруть участь у збройному конфлікті.

Право Гааги, основу якого становлять ухвалена в 1907 році Гаазька конвенція (IV) «Про закони і звичаї сухопутної війни» та Положення «Про закони та звичаї сухопутної війни», додане до неї.

Право Гааги стосується:

засобів ведення збройного конфлікту – тобто зброї та іншого обладнання, що дають змогу проводити напади;

методів – того, як зброя застосовується та як загалом ведуться збройні дії.

Окрім договорів, МГП також наповнюють **звичаєві норми** міжнародного права. Вони склалися внаслідок повторення певного формату поведінки державами й ставлення до цієї поведінки як до юридично зобов'язальної. Звичаєві норми неофіційно кодифікував Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ) у вигляді зводу звичаєвого МГП, доступного на сайті МКЧХ. Він складається і з норм, що традиційно належали до права Женеви, і з тих, що нараховувало право Гааги. Звичаєве МГП обов'язкове до виконання всіма державами світу, незалежно від того, чи надавала конкретна держава згоду їм підлягати.

До права Гааги можна також зарахувати ряд конвенцій, що забороняють чи обмежують використання окремих видів зброї, як-от: Конвенція «Про хімічну зброю» (1993), Конвенція «Про біологічну зброю» (1972), Конвенція «Про заборону протипіхотних мін» (1997), Конвенція «Про касетні боєприпаси» (2008), Конвенція «Про деякі види звичайних озброєнь» (1980) та п'ять протоколів до неї.

МГП містить іще кілька договорів, найважливіші з яких – Додаткові протоколи I та II до Женевських конвенцій (1977), Додатковий протокол III до Женевських конвенцій (2005) та Гаазька конвенція «Про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту» (1954).

Міжнародний та неміжнародний збройні конфлікти

Центральне місце у застосуванні норм МГП відіграє **кваліфікація збройного конфлікту**, тобто встановлення його виду: міжнародний збройний конфлікт (МЗК) чи збройний конфлікт неміжнародного характеру (НМЗК). Це можна пояснити тим, що перелік норм, які застосовуються в різних видах конфліктів, суттєво відрізняється. Наприклад, Женевські та Гаазькі конвенції усталено застосовуються щодо МЗК та здебільшого не застосовуються щодо НМЗК. Більшістю звичаєвих норм МГП послуговуються в обох видах конфліктів, хоча водночас кількість норм, застосованих щодо МЗК, переважає.

МЗК – це прецедент нападу на територію держави з боку іншої держави або неурядових формувань під контролем іншої держави. Тож МГП застосовують після першого пострілу по території держави (*a state*) чи перетину її кордону збройними силами іншої держави.

Конфлікт також вважатиметься міжнародним, якщо з боку третьої держави відбувається принаймні загальний контроль за неурядовими збройними формуваннями.

До збройного конфлікту міжнародного характеру прирівнюється й окупація території іншої держави, навіть якщо така окупація не наражається на збройний опір (ст. 2, спільна для Женевських конвенцій 1949 р.).

НМЗК виникає – і відповідно МГП застосовується – лише тоді, коли збройні дії досягають певного рівня інтенсивності, а неурядові формування мають достатній ступінь організованості та жави. Спонтанний перехід до насильства

осіб, які не пов'язані спільним розумінням своїх дій, спільним планом тощо, не може розглядатися як початок збройного конфлікту неміжнародного характеру. У цьому разі також важливо, що збройний конфлікт має бути продовжуваним.

Згідно зі звітом прокурора Міжнародного кримінального суду (МКС) щодо попереднього розслідування за 2018 рік, на території України існує:

- з 30 квітня 2014 року – НМЗК;
- з 14 липня – НМЗК паралельно з МЗК.

Канцелярія Прокурора МКС й надалі розглядає заяви про те, що Російська Федерація вела і продовжує вести загальний контроль над збройними групами на сході України до 24 лютого 2022 року. Ціллю Канцелярії було встановлення характеру конфлікту між Збройними силами України й антиурядовими збройними групами саме як міжнародного збройного конфлікту із використанням проксі-сил.

Збройний конфлікт після 24 лютого 2022 року, через відкрите застосування сили Збройними силами РФ проти України, а також повне та беззаперечне підпорядкування проксі-сил так званих «ДНР» та «ЛНР» російським Збройними силами, безумовно, має вважатися міжнародним конфліктом. Відповідно, до нього застосовні всі норми МГП, що стосуються МЗК.

Стаття 438 Кримінального кодексу України та її тлумачення

Кримінальний кодекс у Статті 438 з-поміж переліку дій криміналізує також «застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України». Покликання на міжнародне право, попри альтернативні думки, слід розглядати максимально широко. Інакше кажучи, порушення практично всіх основних міжнародних договорів із МГП (за винятком Конвенції «Про кластерні боєприпаси» та Договору «Про заборону ядерної зброї», до яких Україна не приєдналася) можуть каратися за українським кримінальним законом.

А втім, Стаття 438 не конкретизує, про які саме порушення міжнародних договорів із МГП йдеться. Це відкриває простір для дискусій щодо того, чи може національний кримінальний закон визнати кримінально караними будь-які порушення міжнародних договорів із МГП, чи лише серйозні порушення. Відповіддю на це питання може стати приклад Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії (МКТЮ), який у справі Тадича чітко визначив «порушення законів та звичаїв війни» як «серйозні порушення міжнародного гуманітарного права». Щоправда, суд цілком конкретно зазначив, що таку інтерпретацію він використовує для цілей міжнародного правосуддя.

Інше джерело міжнародного права, до якого традиційно звертаються з метою конкретизації Статті 438, – Римський статут МКС. Стаття 8 Статуту містить каталог різних категорій воєнних злочинів, що є безсумнівними порушеннями законів та звичаїв війни.

Однак призначення Статуту, а отже і його переліку, полягає у створенні можливостей для міжнародного переслідування осіб, винних у скоєнні найсерйозніших злочинів. Тож це не заперечує ймовірність існування інших каталогів воєнних злочинів на національному рівні.

Ще одне можливе прочитання Статті 438 – її телеологічний розгляд. Оскільки вона була ухвалена з метою виконання міжнародних зобов'язань, слід зазначити, що переважна більшість з них вимагає криміналізації лише серйозних порушень (англ. *grave breaches*) МГП. Це могло б визначити й Статтю 438 КК України як таку, що не може без винятків застосовуватися до будь-яких порушень МГП. Проте ті ж міжнародні договори допускають та навіть заохочують встановлення покарання (необов'язково кримінального) за недотримання інших норм МГП на національному рівні.

Отже, покликання на «порушення законів і звичаїв війни» в законодавстві окремої країни не обов'язково повинно стосуватися серйозних порушень міжнародного гуманітарного права.

Немає злочину і покарання за нього без відповідного закону.

Коли відсутні конкретні роз'яснення щодо змісту «порушення законів і звичаїв війни», допустиме розширене тлумачення Статті 438 КК України мусить узгоджуватися з принципом *nullum crimen sine lege*, передбаченим зокрема Статтею 58 Конституції України та Статтею 7 Європейської конвенції з захисту прав людини та основоположних свобод (ЄКПЛ).

Щоб зрозуміти та пояснити цей принцип, необхідно враховувати практику Конституційного Суду (КС) та ЄСПЛ (як цього вимагає Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»). До того ж потрібно оцінити ризики щодо звернення можливих засуджених із конституційною скаргою до КСУ та заявою про порушення прав людини до ЄСПЛ – у разі тлумачення Статті 438 без врахування вищезгаданого принципу.

На сьогодні ЄСПЛ напрацював широкий спектр справ, де тлумачиться Стаття 7. Зокрема, аби зосередитися на предметі, доцільно брати до уваги справи «*Jorgic v. Germany*» та «*Kononov v. Latvia*», які за своєю фабулою можуть бути споріднені з ймовірними справами проти України в разі надто широкого застосування Статті 438 КК України.

У межах своїх справ ЄСПЛ вказав, що рішення національних судів не будуть порушувати Статті 7 ЄКПЛ, якщо обвинувачений усвідомлював можливу караність

свого діяння та міг передбачити наслідки, подібні до кримінального переслідування за порушення МГП. Навіть звичайний солдат не може не усвідомлювати певних обмежень у веденні війни. Наприклад, розстріл цивільного населення – очевидне порушення МГП.

Отже, в умовах абстрактності національного кримінального закону, ЄСПЛ у своїх рішеннях шукав підтвердження змозі передбачити, що конкретні дії будуть вважатися кримінально караними. Для цього він аналізував практику міжнародних кримінальних судів, доктрину, авторитетні коментарі МГП та положення міжнародних договорів.

Навіть якщо на момент скоєння злочину не було відповідного закону, діяння криміналізується, якщо обвинувачений усвідомлював можливу караність свого діяння та міг передбачити наслідки, подібні до кримінального переслідування.

Так само під час застосування Статті 438 КК України необхідно брати до уваги практику міжнародних кримінальних судів, доктрину, авторитетні коментарі МГП та положення міжнародних договорів. Водночас перелік діянь, що розглядається як порушення законів та звичаїв війни, необов'язково повинен збігатися з переліком зі Статті 8 РС чи списком серйозних порушень МГП за ЖК чи ДП І. Він може бути розширений, проте не довільно, з неодмінним підкріпленням міжнародною практикою. Інакше Україна майже напевно зіткнеться зі справами проти себе в ЄСПЛ та передусім у КС.

Зважаючи на викладене, закликаємо орієнтуватися на перелік діянь, що можуть бути кваліфіковані як порушення законів та звичаїв війни, запропонований в законопроекті «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення гармонізації кримінального законодавства з положеннями міжнародного права» № 9438. Цей список відповідає світовим стандартам та взятим на себе зобов'язанням України згідно з міжнародними договорами щодо криміналізації порушень МГП.

Документування воєнних злочинів для національних судів та МКС

Документування міжнародних злочинів для національних судів, порівняно з Міжнародним кримінальним судом (МКС), має свої особливості. Вони передусім пов'язані з різною логікою кримінально-правових конструкцій у кожній із систем.

Наприклад, для національного провадження кваліфікація діянь, що мають ознаки воєнного злочину, повинна відбуватися переважно за Статтею 438. Існує низка більш спеціалізованих статей, які також можна розглядати як види воєнних злочинів. Це, зокрема, Статті 432, 433, 434, 435, 439, 445. Кваліфікація ж злочинних діянь для МКС має відбуватися за Статтею 8 Римського статуту, що містить вкрай відмінний від українського каталог воєнних злочинів.

Цей каталог поділяє всі воєнні злочини на 4 групи: рівномірно по дві для злочинів, що можуть бути скоєні в міжнародному та неміжнародному збройних конфліктах. Відповідно, обрання часом ідентичних складів злочину з однієї з чотирьох груп Статті 8 Римського статуту залежатиме передусім від визначення виду збройного конфлікту.

Сама структура воєнних злочинів, як їх розуміє МКС, також відрізняється від так званої аналогічної будови з погляду українського законодавства. МКС не оперує поняттями суб'єктивних (суб'єкт та суб'єктивна сторона) та об'єктивних (об'єкт та об'єктивна сторона) ознак злочину. Натомість використовується структура, що охоплює: матеріальний елемент, ментальний елемент та контекстуальний елемент (контекстуальні обставини).

Замість об'єктивних та суб'єктивних ознак злочину, МКС використовує структуру, що охоплює: матеріальний елемент, ментальний елемент та контекстуальний елемент.

Зовсім не ідентично щодо українського законодавства описуються й форми співучасті, які в міжнародному кримінальному праві кваліфікують як види відповідальності. Статтею 25 Римського статуту до них зараховуються:

- a) скоєння злочину індивідуально, разом з іншими чи через іншу особу;
- b) підбурення чи спонукання до скоєння злочину;
- c) з метою полегшити скоєння злочину – пособництво, підбурення чи інший спосіб сприяння скоєнню злочину;
- d) будь-який інший спосіб сприяння скоєнню злочину чи замах на нього групою осіб, що діють із загальною метою. Таке сприяння повинно надаватися умисно та:
 - d.1) задля підтримання злочинної діяльності чи злочинної цілі групи;
 - d.2) з усвідомленням умислу скоїти злочин.
- e) заміряння скоїти злочин, дії, що стали суттєвими кроками до скоєння злочину, який не відбувся через обставини, що не залежали від волі особи.

Цю класифікацію видів відповідальності можна уявити як піраміду. Це означає, що найскладнішим для доведення видом відповідальності (найближчим до основи піраміди, адже вимагатиме якнайбільше доказів) буде «скоєння злочину індивідуально, разом з іншими чи через іншу особу». Якщо існує можливість довести вину обвинуваченого за цим видом відповідальності, то звертатися до інших немає сенсу. Аналогічно потрібно сприймати й вищі рівні піраміди.

Продовжуючи аналогію з пірамідою, її вершиною буде цілком невідомий українській правовій системі вид відповідальності, закріплений Статтею 28 Римського статуту, – відповідальність командирів та інших начальників. Його доводити є сенс тоді, коли відсутня змога застосувати серйозніший вид відповідальності нижче по піраміді.

На відміну від українського законодавства, Стаття 28 Римського статуту закріплює відповідальність командирів та інших начальників за скоєння воєнних злочинів.

Особливість останнього виду відповідальності – те, що командир чи інші начальники можуть не брати безпосередньої участі в скоєнні злочину чи пособ-

ництві йому. Достатньо, щоб вони очолювали / керували діями підрозділів, залучених до скоєння воєнних злочинів, а саме:

- a) знали або повинні були знати про скоєння таких злочинів;
- b) не вжили всіх розумних заходів для запобігання чи припинення таких злочинів або ж не передали інформацію про ці злочини компетентним органам для розв'язання питання відповідальності.

Позаяк українській правовій системі цей вид відповідальності не відомий, то підготовлені для МКС матеріали, принаймні в цій частині, мають бути обсяжнішими, ніж матеріали для українських національних судів.

Перелік воєнних злочинів за Римським статутом поданий у Статті 8 Статуту. Щоб відкрити Статут, зіскануйте телефоном цей QR-код:

Елементи складу воєнних злочинів за Римським статутом

Матеріальні елементи

Матеріальні елементи кожного окремого складу воєнного злочину, визначеного в Статті 8 Римського статуту, роз'яснені та розкриті в документі, що має назву «Елементи злочинів». Ухвалений державами-учасницями Римського статуту, він є обов'язковим джерелом для застосування Міжнародним кримінальним судом. Це означає, що тлумачити матеріальні елементи зі складів воєнних злочинів обов'язково необхідно з використанням «Елементів злочинів».

Матеріальні елементи воєнних злочинів умовно можна розділити на дві складові:

- акт, що криміналізується Римським статутом;
- об'єкт, на який посягає такий акт.

Акти завжди описуються в **першому** пункті відповідного **складу воєнного злочину в «Елементах злочинів»**. Ними можуть бути, наприклад: напад, депортація, позбавлення свободи, захоплення тощо.

Об'єкти посягань описуються в **другому** пункті відповідного **складу воєнного злочину в «Елементах злочинів»**. До таких об'єктів належать захищені МГП будівлі, споруди, цивільні особи, природа, військовополонені чи комбатанти, що склали зброю та беззастережно здалися тощо.

Отже, для констатації наявності матеріальних елементів воєнного злочину необхідно встановлення в діянні обвинуваченого криміналізованого акту та факту посягання цим актом на захищені МГП об'єкти.

Ментальні елементи

Вимоги до ментальних елементів (*mens rea*) воєнних злочинів прописані в Статті 30 Римського статуту та у відповідних пунктах «Елементів злочинів».

Стаття 30 Римського статуту вказує, що підлягати кримінальній відповідальності будуть фізичні особи, що скоюють злочини з умислом та усвідомленням. Інакше кажучи, Римський статут вимагає наявності так званих вольового та інтелектуального компонентів ментального елемента.

Вольовий компонент (умисел) наявний тоді, коли:

застосовно до діяння, особа має намір скоїти його;

застосовно до наслідків, ця особа має намір досягнути цих наслідків чи усвідомлює, що вони настануть за звичайного перебігу подій.

Інтелектуальний компонент потрібно розуміти так, що у виконавця злочину (в широкому значенні) було усвідомлення наявності обставин (наприклад такої, як захищений за МГП статус об'єкта атаки) чи того, що наслідки настануть у випадку звичайного ходу подій.

Запроваджений Римським статутом стандарт *mens rea* – досить високий і значно перевищує стандарт на національному рівні та в міжнародних кримінальних трибуналах-попередниках. Наприклад, якщо ментальний елемент характеризується **необережністю**, то цього **не буде достатньо** для констатації наявності складу воєнного злочину. Отож необхідно, щоб виконавець саме бажав настання наслідків та усвідомлював наявні обставини та невідворотність наслідків за звичайного ходу подій.

Контекстуальні елементи

Контекстуальні елементи воєнних злочинів визначені у відповідній секції «Елементів злочинів», хоча дійти висновку про їх наявність у складі воєнного злочину нескладно, прочитавши Статтю 8 Римського статуту.

Ще одна відмінність контекстуальних елементів воєнних злочинів від інших видів порушень міжнародного гуманітарного права – їх неуніверсальність для складів злочинів із пунктів (а) та (b) і (c) та (e).

Для першої групи контекстуальний елемент – скоєння злочину в контексті міжнародного збройного конфлікту й у зв'язку з ним та усвідомлення обвинуваченим існування збройного конфлікту. Для другої – таким елементом є скоєння злочину в контексті збройного конфлікту неміжнародного характеру й у зв'язку з ним та усвідомлення обвинуваченим існування збройного конфлікту.

Звернімо увагу, що контекстуальні елементи воєнних злочинів з ментального боку (усвідомлення обвинуваченим існування збройного конфлікту) є однаковими як для складів, визначених частинами (a) та (b), так і для складів із частин (c) та (e). Тобто для встановлення цього контекстуального елемента не важливо те, існування якого саме збройного конфлікту усвідомлює обвинувачений.

Отже, для правильного тлумачення контекстуальних елементів воєнних злочинів необхідне критичне з'ясування таких їхніх складників:

- a) наявність міжнародного збройного конфлікту;
 - b) наявність збройного конфлікту неміжнародного характеру;
 - c) зв'язок діяння і збройного конфлікту (*war nexus*);
 - d) усвідомлення обвинуваченим існування збройного конфлікту (цей складник можна ще називати **ментальним контекстуальним елементом**).
- } **матеріальні
контекстуальні
елементи**

Зв'язок між діянням і конфліктом

Самого існування збройного конфлікту недостатньо для того, щоб можна було говорити про виконання вимог контекстуального елемента воєнного злочину. Необхідна ще наявність зв'язку між конкретним інкримінованим обвинуваченому діянням та збройним конфліктом. Встановлення цього може бути складнішим в разі наявності збройного конфлікту неміжнародного характеру, але практично не викликає проблем за умов міжнародного збройного конфлікту.

Основою для доведення зв'язку між конфліктом і конкретним діянням складають два фактори:

- a) спрямованість нападів проти осіб, які не беруть участі в збройному конфлікті;
- b) діяння має бути спрямоване на виконання певних цілей збройного формування в конфлікті, або якимсь чином допомагати виконанню таких цілей, або принаймні відбуватись одночасно зі збройним конфліктом (чи бути схожим на інші операції в межах збройного конфлікту).

Детальний розбір конкретних складів воєнних злочинів наданий «Елементами злочинів», що додані до Римського статуту та використовуються МКС як одне з основних джерел права. Цей документ є зручним для використання та полегшить ваше розслідування, зорієнтувавши щодо конкретних елементів порушення з точки зору МГП.

У випадку сумнівів щодо конкретного виду воєнного злочину, з яким ви зіткнулися, варто звернути увагу на елементи схожих і взаємопов'язаних воєнних злочинів. Так ви зможете встановити всі необхідні деталі інциденту, які згодом будуть використовувати компетентні органи для подальшого розслідування чи побудови справи в суді.

Ознайомитися з «Елементами злочинів» можна, зісканувавши QR-код:

Підготування справ для переслідування за принципом універсальної юрисдикції

Загальна характеристика принципу універсальної юрисдикції

Принцип універсальної юрисдикції – один із юрисдикційних принципів, за яким визначається можливість певної держави вести розслідування та кримінальне переслідування винних у скоєнні окремих видів злочинів (загалом їх найчастіше кваліфікують як міжнародні злочини, злочини *sui generis* або універсальні злочини). Цей принцип найостанніший, який держави застосовуватимуть для встановлення можливості поширення власної юрисдикції на розслідування злочину. В цьому сенсі принцип універсальної юрисдикції діятиме лише тоді, коли неможливо послуговатися територіальним принципом, принципом активної та пасивної персональності та захисним принципом.

Суть принципу універсальної юрисдикції полягає в тому, що держави можуть переслідувати винних у скоєнні окремих видів злочинів незалежно від того, де та ким було скоєно відповідний злочин, а також незалежно від громадянства чи місця проживання жертв таких злочинів.

Матеріальна підстава застосування принципу універсальної юрисдикції – національне законодавство відповідної країни, що визначає, які саме злочини та за яких умов може переслідувати держава на основі цього принципу. Втім окремі зобов'язання щодо його імплементації в національне законодавство містяться й у міжнародних договорах (наприклад, у Статті 5 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, параграфу 2 Статей 49/50/129/146 чотирьох Женевських конвенцій 1949 року, Статті 85 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, Статті 7 Конвенції «Про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, зокрема дипломатичних агентів» тощо).

Найчастіше національне законодавство допускає застосування принципу універсальної юрисдикції щодо чотирьох видів злочинів: геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів і тортур. Щодо останнього виду, то він може бути як різновидом злочинів проти людяності та воєнних злочинів, так і самостійним складом (у цьому разі його кримінальність не залежить від контексту існування широкомасштабних чи систематичних нападів на цивільне населення та збройного конфлікту).

У національному законодавстві можуть траплятися і формули, що дозволяють застосування принципу до інших злочинів. Наприклад, у Конституції Аргентини йдеться про можливість переслідування за [будь-які] злочини проти міжнародного права; норвезький кримінальний закон допускає переслідування в тих випадках, коли міжнародні договори з іншими державами дозволяють або зобов'язують Норвегію до цього; в іспанському законі щодо судочинства, на додачу до перерахованих вище злочинів, згадані також піратство, тероризм, підробка іноземної валюти, контрабанда токсичних чи наркотичних препаратів тощо.

Тренди в кодифікації принципу універсальної юрисдикції в національному законодавстві

Згідно з дослідженням *Amnesty International*, проведеному у 2012 році, 163 країни (або 84,46% країн-членів ООН) мають законодавчу можливість переслідувати винних у скоєнні окремих видів злочинів за принципом універсальної юрисдикції. Водночас законодавство 91-ї зі 163-х країн передбачає можливість використання принципу універсальної юрисдикції для розслідування та переслідування винних у скоєнні загальнокримінальних злочинів. Проте 16 з цієї 91-ї країни взагалі не криміналізують міжнародні злочини, а отже допускають використання принципу універсальної юрисдикції лише щодо загальнокримінальних злочинів. Така, здавалося б, позитивна статистика свідчить про те, що, попри широку кодифікацію принципу універсальної юрисдикції, здебільшого ця тенденція є недостатньо свідомою для держав, щоб породжувати реальні наслідки для скоювачів міжнародних злочинів.

Отже, попри теоретичну можливість ініціювати розслідування за принципом універсальної юрисдикції в більшості держав світу, реально займатися справами,

заснованими на ньому, візьмуться лише окремі юрисдикції. Їх відсіювання із загальної маси можливе за кількома ключовими ознаками, як-от:

- націленість принципу універсальної юрисдикції на міжнародні злочини;
- детальність законодавчих положень про універсальну юрисдикцію;
- існування спеціальних підрозділів, що покликані розслідувати міжнародні злочини;
- наявність практики застосування принципу універсальної юрисдикції на рівні правоохоронних органів чи судів.

Важливий аспект оцінювання національного законодавства щодо універсальної юрисдикції – умовно, призма «чистоти» принципу універсальної юрисдикції. Більшість сучасних законодавчих актів, які стосуються універсальної юрисдикції, містять певні перестороги-орієнтири, що обмежують всюдосяжність принципу універсальної юрисдикції. Це не лише статична констатація, але й динамічна – з часу перших кодифікацій обмеження почали запроваджувати навіть ті країни, які на початках відстоювали «чистіший» юрисдикційний принцип. Простіше кажучи, законодавство країн світу можна поділити на такі, що дозволяють або не дозволяють застосовувати «чистий» принцип універсальної юрисдикції.

«Чистий» принцип універсальної юрисдикції означає, що держави не вимагають існування будь-якої прив'язки злочину до держави юрисдикції (через виконавців чи жертв), для того щоб мати змогу вести розслідування та судове переслідування. Принцип універсальної юрисдикції в такому формулюванні існує, наприклад, в Аргентині, де на рівні Конституції (Стаття 118) закріплено дозвіл переслідувати винних у скоєнні за межами цієї країни злочинів проти міжнародного права. Ця широка рамка додатково не звужена ані похідним законодавством, ані правозастосовною практикою.

Іспанський Закон «Про судочинство» у своїй оригінальній версії (згодом змінений у 2009 та 2014 роках) визнавав за Іспанією право переслідувати за злочини, якщо їх можна кваліфікувати за іспанським кримінальним законом як геноцид, тероризм, піратство та ряд інших злочинів. Додаткових обмежень до такого означення застосовності принципу універсальної юрисдикції на початку не було.

Стаття 8 Кримінального кодексу України також моделює нелімітовану можливість застосування принципу універсальної юрисдикції у випадках, передбачених міжнародними зобов'язаннями України (тут може йтися про воєнні злочини, злочин геноциду, тортури тощо). Хоча на практиці Україна не декларує надмірного бажання застосовувати цей принцип у визначеній Кодексом формі, теоретична можливість цього для неї відкрита.

Інший тип кодифікації принципу універсальної юрисдикції передбачає обтяження його додатковими вимогами. Тож він або змішується з персональними (активним та пасивним) принципами, або наближається до них. Інакше кажучи, законодавство другого типу вимагає наявності певного зв'язку між країною юрисдикції та злочином для того, щоб правоохоронні та судові органи держави могли займатися розслідуванням та судовим переслідуванням на підставі принципу універсальної юрисдикції.

Наприклад, Закон «Про судочинство» Іспанії в його актуальному вигляді все ще передбачає змогу переслідувати іноземців за скоєння злочину геноциду – навіть якщо не її громадянами та не проти іспанських громадян. Однак з'явилася й вимога: аби справа могла розглядатися в Іспанії, необхідно, щоб підозрюваний у злочині проживав у цій країні або перебував на її території – за умови, що попередньо іспанська влада відмовила в екстрадиції такого підозрюваного до іншої держави. Аналогічно визначені особливості застосування принципу універсальної юрисдикції й щодо інших злочинів.

Схожа ситуація й у Бельгії. У країні, що на початку 90-х років ХХ століття мала чи не найпрогресивніше законодавство щодо універсальної юрисдикції, кримінально-процесуальне законодавство вимагає, щоб справи за принципом універсальної юрисдикції (щодо геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів) порушувалися лише відповідно до санкції федерального прокурора та проти осіб, що мешкають у Бельгії протягом останніх трьох років (або біженців, що мешкають у Бельгії).

Отже, кодифікація принципу універсальної юрисдикції йде шляхом обтяження його додатковими умовами, що загалом можуть бути охарактеризовані як зв'язок злочину з країною юрисдикції.

Типові вимоги до зв'язку виконавців із державою застосування принципу універсальної юрисдикції

Враховуючи сучасні тренди кодифікації принципу універсальної юрисдикції, важливо розуміти, що в більшості країн, куди теоретично могли б подорожувати підозрювані в скоєнні воєнних злочинів, злочинів проти людяності чи тортур у зв'язку зі збройним конфліктом в Україні, існуватимуть юрисдикційні чи процесуальні обтяження щодо цього принципу. Щодо кожної конкретної держави та виду злочину відповідні обтяження чи аспекти їх тлумачення будуть відрізнятися. Тому не існує універсального рецепта підготування кейсу до можливого його розслідування за принципом універсальної юрисдикції в усіх країнах світу.

А втім, корисно усвідомлювати, які типові обтяження трапляються в законодавстві країн, що порівняно активно займаються розслідуваннями на підставі принципу універсальної юрисдикції. Цими обтяженнями найчастіше стає:

- проживання обвинуваченого в країні;
- знаходження обвинуваченого в країні;
- інформація щодо можливої подорожі обвинуваченого до країни;
- отримання статусу біженця в країні.

Без наявності зв'язку обвинуваченого з країною потенційної юрисдикції – справи за принципом універсальної юрисдикції все одно можуть розслідуватися в країнах з «чистим» принципом універсальної юрисдикції. Проте з-поміж відомих нам держав, що практикують принцип універсальної юрисдикції, лише Аргентина досі залишається на шляху саме «чистого» принципу.

Усе вищесказане не заважає, проте, країнам світу розслідувати злочини, пов'язані зі збройним конфліктом в Україні, якщо їх скоїли громадяни цих держав, особи, що постійно в них проживають, або злочини були скоєні проти громадян цих держав. У такому разі йтиметься про здійснення екстратериторіальної юрисдикції за принципом активної чи пасивної персональності.

Екстрадиція та «чиста» універсальна юрисдикція

Один із варіантів використання «чистого» принципу універсальної юрисдикції – ініціювання розслідування в юрисдикції, що не вимагає наявності зв'язку підозрюваного з відповідною державою, з подальшим направленням екстрадиційного запиту від такої держави до однієї з держав перебування чи подорожі підозрюваного. Такий алгоритм дій додатково ускладнює застосування принципу універсальної юрисдикції, проте він теоретично можливий. Для його активації необхідно заздалегідь продумувати «маршрут» справи (початкової юрисдикції, інших юрисдикцій, де може з'явитися підозрюваний, встановлення існування екстрадиційних договорів між країною юрисдикції та країнами подорожей підозрюваного). Крім того, запуск цього алгоритму мав би мати за основу особливо серйозні міжнародні злочини (що можуть визначатися за кількістю жертв, застосовуваними засобами скоєння злочину, негативними соціальними ефектами тощо).

Принцип комплементарності в універсальній юрисдикції

Хоча в законодавстві держав щодо універсальної юрисдикції не завжди є положення, що прямо забороняли б розслідування та судове переслідування осіб, щодо яких здійснюється юрисдикція іншими державами, проте правило про комплементарність – наріжне для більшості країн світу. Воно полягає в тому, що розслідування на підставі принципу універсальної юрисдикції може розпочатися лише в разі, якщо юрисдикції тіснішого зв'язку не проводять відповідного розслідування чи судового переслідування.

Отже, кейси зі злочинами, скоєними в Україні, для переслідування за принципом універсальної юрисдикції варто вибирати з урахуванням національної активності відповідних українських правоохоронних і судових органів.

Документування процесу документування та пошуку інформації

Важливим аспектом підготовки кейсів для переслідування за принципом універсальної юрисдикції є переконання в тому, що іноземні правоохоронні органи та іноземний суд матимуть змогу відтворити події злочину та процес його документування.

Щодо, власне, події злочину, то якість її документування пов'язана з кількістю, точністю та вірогідністю зібраної відповідним стейкгольдером інформації. Що ж до процесу документування (або ж документування документування), то для збільшення шансів на успіх в іноземній юрисдикції важливо, щоб відповідний стейкгольдер володів інформацією:

- a) про план місії з документування, у межах яких отримано відповідну інформацію про злочин;
- b) про те, що стало тригером для організації відповідної місії;
- c) про осіб, які встановили відповідні факти;
- d) про етапи OSINT;
- e) про причини ініціації OSINT;
- f) про осіб, що контактували зі свідком/-инею чи потерпілим/-ою, із зазначенням дати контакту та засобу зв'язку із ним;
- g) про порядок зберігання свідчень свідка/-инею чи потерпілого/-ою;
- h) про осіб, що мали доступ до свідчень свідка/-инею чи потерпілого/-ою.

Згадану інформацію необов'язково відразу надають разом з іншими матеріалами кейсу відповідним органам іноземної держави чи партнерам із недержавних організацій, що ведуть справи за принципом універсальної юрисдикції. Проте вона повинна бути в організації в разі, якщо розслідування буде розпочате в іноземній державі. Варіантом організації такої інформації може бути таблиця із записами про кроки / етапи / осіб / передавання інформації / контактування зі свідками тощо.

Порадник щодо добору кейсів для переслідування за принципом універсальної юрисдикції

Для зручності користування викладена вище інформація щодо добору кейсів систематизована за тематичними блоками. Отже, щоб оцінити потенціал кейсу в іноземній юрисдикції, необхідно передусім орієнтуватися:

а) щодо виконавця злочину:

на іноземців та осіб, що постійно проживають в іноземній державі, крім, звісно, не РФ та близьких до неї держав (в такому разі працюватиме принцип активної персональності);

на осіб, що отримали статус біженця в іноземній державі;

на осіб, що проживають (необов'язково постійно) в іноземній державі;

на осіб, що мають нерухомість в одній з таких держав;

на осіб, що можуть подорожувати до однієї з таких держав;

б) щодо жертви злочину:

на громадян іноземних держав або осіб без громадянства, що постійно проживають в інших державах (діятиме принцип пасивної персональності);

на громадян України, що мають культурні зв'язки з іншими державами пф підтвержені відповідними посвідками, спеціальними паспортами, картами тощо;

с) щодо виду злочину:

на злочин тортур – як такий, що зазвичай вимагає найменшої прив'язки до країни потенційної юрисдикції;

на воєнні злочини (насамперед ті, що не вимагають складного технічного оцінювання сумірності, воєнної необхідності та зв'язку зі збройним конфліктом, як-от: вбивство цивільних осіб чи військовополонених, навмисне і не пов'язане з військовою необхідністю руйнування власності (зокре-

ма культурних цінностей), тортури, сексуальне насильство, вербування дітей для участі в збройному конфлікті тощо);

d) щодо рівня виконавця:

на командирів середньої ланки;

на безпосередніх виконавців.

e) щодо розслідування в Україні:

на злочини, які не розслідують на національному рівні;

на злочини, розслідування яких призупинене чи не проводиться у зв'язку з неможливістю отримати доступ до підозрюваного.

Матриця запитань для документування воєнних злочинів залежно від типу злочину

Дія	Про що питати, на що звертати увагу
Доведення зв'язку між інцидентом і збройним конфліктом	Насамперед ви маєте показати, який стосунок інцидент має до збройного конфлікту. Чіткими термінами доведіть, як конкретна дія пов'язана зі збройним конфліктом.
Загальна атрибуція	<p>Наступне дуже важливе завдання – доведення, який з підрозділів, що бере участь у конфлікті, скоїв злочин(и). Які ви можете знайти свідчення, що командири певних військових структур зорганізували, координували чи планували військові дії певного підрозділу?</p> <p>Для доведення залучення держави (РФ) вам потрібно буде додатково показати, що ці групи фінансували, тренували, споряджали й скеровували представники державних структур.</p> <p>Будь ласка, зважайте на те, що воєнні злочини можуть скоїти: (а) озброєний персонал підрозділу (незалежно від належності мілітаризованого підрозділу) проти військового ворога чи цивільного або (б) цивільні проти або військового ворога, або проти ворожої цивільної особи.</p> <p>Так само зазначимо, що злочини, скоєні військовими проти власного війська / частини, не можуть кваліфікуватися як воєнні.</p>
Визначення елемента “умислу” щодо воєнних злочинів	«Умисел» стосується злочинного наміру = умисел досягти конкретних результатів внаслідок забороненого акту.

	<p>МГП чітко вимагає умислу чи хоча б недбалості (<i>dolus eventualis</i>), які виникають кожного разу, коли хтось, усвідомлюючи можливі зловмисні наслідки свого діяння, свідомо приймає ризик появи таких наслідків.</p> <p>Знання = розуміння характеру наслідків внаслідок діяння – частина кримінального умислу (<i>dolus</i>).</p> <p>Для певних обмежених категорій воєнних злочинів може бути достатньо серйозної чи злочинної недбалості (<i>culpa gravis</i>) = автор злочину, хоча й знав про ступінь ризику щодо наслідків свого діяння, був переконаний, що цього не відбудеться.</p> <p>Ця модальність ментального елемента злочину застосовна до випадків відповідальності командира, коли останній повинен був знати про те, що чинить його підлеглий.</p>
<p>Вчинення бойових дій: загальні принципи</p>	<p>В умовах війни комбатант повинен дотримуватися принципів розрізнення та пропорційності. Якщо комбатант навмисно або свідомо порушує ці принципи, тоді таке діяння може становити воєнний злочин.</p> <p>Важливо мати на увазі, що не завжди наявність жертв серед цивільного населення означає, що було скоєно воєнний злочин. Певний рівень супутньої шкоди дозволений законами збройних конфліктів, якщо жертви серед цивільних пропорційні важливості атакованого воєнного об'єкта.</p> <p>Якщо комбатант поціляє в цивільного, будучи повністю впевненим, що той становить легітимну військову ціль, і ці його переконання базуються на</p>

на правильних припущеннях, тоді така атака навряд чи становитиме воєнний злочин.

Провадячи розслідування, важливо зібрати всю наявну інформацію, яка допоможе визначити, чи комбатант атакував цивільних навмисно, через недбалість чи, можливо, застосовував непропорційну військову силу. Зазвичай це визначення повинно впливати з обставин нападу.

Вчинення бойових дій:

які запитання ставити?

1. Чи відбулося будь-яке попередження про атаку до або під час неї?
2. Чи можна говорити про перебування будь-яких військових об'єктів (зокрема персоналу та спорядження) будь-де поблизу місця атаки? Це надзвичайно важливо та має бути записано детально. Найкраще просто запитати свідка/-иню, чому, на його думку, була атакована саме ця місцевість. Попросіть свідка/-иню вказати відстань (в метрах) на пряму до найближчого військового об'єкта. Чи перебували там солдати та скільки? Чи були там військові машини? Зброя? Склади? Укріплення? Центри керування?

Намагайтеся відобразити це якомога точніше та поясніть свідкові/-ині, що це необхідно, щоб мати повну картину того, що відбулося. Не повідомляйте його / її, що в разі знаходження поблизу військових об'єктів атака може не кваліфікуватися як воєнний злочин, адже в цьому разі він чи вона може не захотіти ділитися такою інформацією.

3. Чи були інші очевидці, які могли б допомогти зрозуміти обставини атаки?

4. Попросіть свідка/-иню описати ефект атаки. Чи були вибухи, стрілянина? Хто та що було уражене?
5. Чи є якісь фізичні (фотографічні, документальні) докази атаки? Чи є хтось, хто робив знімки або відео? Чи залишились осколкові елементи або інші фізичні об'єкти після атаки? Інколи свідок/-киня сам/-а має або може сказати, у кого є чи можуть бути такі докази.
6. Попросіть свідка/-иню описати частину дня, коли відбулася атака та що відбувалося в цій місцевості під час атаки (чи вела вогонь якась зі сторін, чи були переміщення військової техніки тощо).
7. Чи може свідок/-киня сказати, звідки велася атака? Якщо так, як саме це стало зрозуміло. Часом свідок/-киня «знає» лише тому, що просто вірить, ніби атака відбувалася з певного місця, через те що там перебували військові. Чи велися інші атаки з того ж місця? Іноді свідок/-киня знає, бо чув/-ла звуки чи бачив/-ла атаку.
8. Запитайте про місце, де в момент події перебував свідок/-киня, а також про те, що надає йому / їй впевненості в наданій ним / нею інформації (або безпосереднє спостереження на місці події, або перебування в сховищі та покладання на припущення, або чутки від сусідів, внаслідок відсутності на місці подій).

Вчинення бойових дій:
на що звертати увагу?

Запитайте у свідка/-ині, чи відомо про інші атаки в цьому районі. Часто злочини за цих обставин будуть доводити через послідовність умисних атак

на цивільних осіб або використання непропорційної сили. Якщо трапляється лише один інцидент, то на основі цих обставин буде майже неможливо дійти висновку про навмисний характер атаки (бо один раз завжди може бути помилкою, якщо, звісно, немає прямих доказів причетних до атаки або когось, хто володіє інформацією про спрямування атаки на цивільне населення чи застосування непропорційної сили). Тому докази законності чи серійності подій часто мають вирішальне значення для доведення факту скоєння злочинів.

Збираючи таку інформацію, важливо спробувати звести воедино інформацію різних свідків/-инь та спробувати сформулювати повну картину конкретної атаки й будь-яких форм атак, які могли статися. Свідки/-ні часто згадують в оповідях і про інших свідків/-инь, джерела інформації або про інші, схожі атаки.

Злочини проти осіб, що **не беруть** або **більше не беруть** участі в бойових діях

Насамперед вам треба визначити, чи належить жертва до будь-якої з категорій захищених осіб. Захищені особи – це:

- a) поранені;
- b) військовополонені;
- c) цивільні;

Будь-яка з нижчевказаних дій, вчинених проти захищених осіб, становитиме воєнний злочин:

- a) умисне вбивство;
- b) застосування тортур або нелюдського поводження;
- c) умисне заподіяння сильних страждань, або серйозних тілесних ушкоджень, або шкоди здоров'ю;

Злочини проти
**комбатантів ворога або
цивільних осіб**, які
вчинили дії, вдаючись
до заборонених методів
війни

d) широкомасштабне знищення і привласнення майна, не викликане військовою необхідністю.

Будь-який з нижчевказаних вчинків – злочин:

- a) навмисне спрямування атаки проти цивільних у зоні бойових дій;
- b) скоєння насильницьких дій з метою поширення терору серед цивільного населення;
- c) навмисне проведення невивіркованої атаки, що зачіпає цивільне населення чи цивільні об'єкти, з усвідомленням того, що така атака призведе до надмірних смертей, поранень цивільних чи пошкодження цивільних об'єктів;
- d) навмисне атакування незахищених територій або демілітаризованих зон;
- e) навмисне перетворення на об'єкт атаки особи, про яку відомо, що вона *hors de combat*;
- f) навмисне атакування медичного персоналу, обладнання та матеріалів;
- g) навмисне проведення атаки з усвідомленням того, що вона призведе до широкої, довготривалої та серйозної шкоди довкіллю;
- h) використання зброї, снарядів та матеріалів, які спричиняють надмірні травми чи непотрібні страждання;
- i) використання отрути, або отруєної зброї, або задушливих, отруйних чи інших газів та схожих рідин, матеріалів або пристроїв;
- j) використання хімічної або бактеріологічної зброї;
- k) застосування розривних куль або зброї, основна дія яких – травмування осколками, які не

	<p>виявляються рентгенівськими променями, або засліпливої лазерної зброї;</p> <p>l) застосування пасток чи розташування мін не-вибіркової дії (які можуть уражати як комбатантів, так і цивільних) у місцях, де є висока ймовірність перебування цивільних.</p>
<p>Злочини проти спеціально захищених персон та об'єктів</p>	<p>Будь-яка атака, вчинена протягом військового конфлікту проти будь-яких з перелічених нижче груп, – воєнний злочин:</p> <p>a) медичний персонал або транспорт;</p> <p>b) персонал, що бере участь у переговорах;</p> <p>c) гуманітарні організації, як-от: «Червоний Хрест», «Червоний Півмісяць», миротворці ООН;</p> <p>d) персонал будь-яких миротворчих сил, що діють на підставі угоди, укладеної між воюючими сторонами.</p>

Безпека свідка/-ині та попередження ретравматизації під час опитування

Процес інтерв'ювання передбачає, що людина має в найдрібніших деталях пригадати й переповісти, можливо, найгіркіший досвід свого життя. Професійна підготовка інтерв'юєрів/-ок впливає не лише на якість та повноту отриманої інформації, але й на психоемоційний стан опитуваних.

У ситуації, коли життя чи здоров'я людини загрожене (навіть якщо йдеться про свідка/-иню таких подій), людський мозок запускає складний механізм мобілізації тіла та психіки – так звану стресову реакцію. Коктейль з «гормонів стресу» тимчасово пригнічує когнітивні функції: логічне мислення, пам'ять, здатність аналізувати й оцінювати. У такому разі цілком ймовірно, що людина буде відриватися від теми, плутатися в хронології, губити якісь деталі чи, навпаки, «засипає» незначущими подробицями.

Загалом, якщо є така змога, краще провести опитування не одразу після події, а вичекати 2–3 тижні, щоб психологічний стан людини стабілізувався. У разі потреби взяти свідчення негайно, через місяць можна провести повторне опитування.

Представникам/-цям громадських організацій не варто опитувати людей, що перебувають у стані шоку, гострого травматичного стресу чи будь-яких інших гострих кризових або психотичних станах.

По-перше, це неетично, а по-друге, цінність отриманої інформації сумнівна з точки зору достовірності та можливості використовувати її надалі як свідчення.

Базові принципи опитування:

- незаподіяння шкоди опитуваним;
- поінформована згода на інтерв'ю;
- прозорість щодо подальшого використання отриманої інформації;

дотримання конфіденційності та повага до приватності;
чутливість та емпатія;
неупередженість та добросовісність.

Залежно від того, яку методологію збору даних використовують польові дослідники/-ці, структурувати процес опитування можна по-різному, але так чи інакше, необхідні такі етапи:

підготовка до інтерв'ю;
вступна частина;
отримання інформації;
завершення.

Передусім **на етапі підготовки** потрібно оцінити ситуацію з точки зору фізичної безпеки та психологічного і фізичного стану свідка/-ині.

Місце проведення інтерв'ю має бути безпечним та, за можливості, комфортним для опитуваних: «плюсова» температура в приміщенні, можливість сісти, говорити та чути, не підвищуючи голосу, відсутність на час опитування третіх осіб, зокрема дітей, тощо.

Обладнання та документи: перевірте технічну справність обладнання, місткість батарей за відсутності електрики, заздалегідь продумайте запасні варіанти. Якщо потрібно буде підписувати якісь документи, переконайтеся в наявності відрукованих форм та ручок у достатній кількості. Вкрай бажано мати з собою питну воду, серветки та аптечку з заспокійливими препаратами.

Враховуйте, що зовнішній вигляд інтерв'юєрів/-ок може впливати на завоювання довіри, особливо людей старшого покоління чи тих, хто належить до релігійних спільнот. Представникам/-цям громадських організацій краще уникати одягу в стилі «мілітарі» чи такого, що скидається на службову форму.

Вступна частина зазвичай охоплює перший контакт очима та отримання згоди на інтерв'ю, встановлення довіри. Обов'язково представтеся, розкажіть, з якою метою ви хочете поспілкуватися з людиною, як будете використовуватися отримане свідчення та отримайте згоду на інтерв'ю. Довіра будується на повазі до

свідків/-инь та прозорості роботи інтерв'юєрів/-ок.

Поясніть процедуру проведення інтерв'ю, скільки часу приблизно займе опитування, уточніть, чи зручно людині говорити зараз – можливо, зустріч краще перенести. Якщо поруч із потенційними свідками/-инями будуть неповнолітні, потурбуйтеся про їх захист. Не опитуйте батьків у присутності дітей. Перенесіть інтерв'ю або запропонуйте, щоб один/-на з інтерв'юєрів/-ок побув/-ла з дитиною.

Попіклуйтеся про фізичне здоров'я свідка/-ині. Знайдіть вдале формулювання, щоб уточнити, наскільки вразливою емоційно чи фізично може бути людина до певних подразників (будь-яку проблему зі здоров'ям необхідно враховувати).

Пам'ятайте, що коли ви детально розпитуєте свідка/-иню про подробиці розслідуваного інциденту, то він / вона мимоволі занурюється не лише в спогади – за ними сховані також відчуття. Якщо це доречно, попросіть вибачення за те, що змушуєте їх пригадати, нагадайте мету, з якою це зроблено: пошук винних, притягнення до відповідальності тощо.

Завоювати довіру не так легко, а зруйнувати можна одним невдалим чи невчасним словом. Пам'ятайте, що свідок/-киня допомагають у розслідуванні на ваше прохання і, принаймні, на цих етапах **вони потрібні вам**, а не навпаки.

Опитування найкраще проводити у форматі зустрічі наживо – особливо, якщо тема досить чутлива, наприклад полон чи тортури.

Для розвіяння сумнівів свідка/-ині та інформаційного підкріплення попросіть людину трохи розповісти про себе, свій професійний досвід, спитайте про дітей чи онуків, близьких родичів, і опісля плавно підведіть до інциденту, який вас цікавить.

Попросіть опитуваного/-ну розповісти, як він чи вона опинився/-лася на місці подій та що побачив/-ла. Іноді доречно дати людині змогу розповісти всю історію повністю і додатковими запитаннями заповнити прогалини, а іноді – навпаки, свідку/-ині легше впорядкувати спогади, послідовно відповідаючи на запитання інтерв'юєра/-ки.

Ставте відкриті питання – тобто такі, які вимагають розгорнутої відповіді замість «так» або «ні». Матриця запитань (див. в попередньому розділі) на початках допоможе зорієнтуватися та окреслити перелік питань. Уточнювальні запитання мають бути так само відкритими та не містити прихованих підказок. Використовуйте техніки активного слухання, щоб заохочувати продовження розповіді.

Важливо пам'ятати, що кожен по-різному проживає травматичний досвід. Для того, щоб запобігти повторній травматизації та підтримувати атмосферу довіри, дотримуйтесь таких кроків.

1. Пояснюйте свої дії. Попередьте, що в межах інтерв'ю буде поставлено багато запитань, і це пов'язано не з тим, що ви сумніваєтеся в достовірності розповіді, а зумовлено методологією опитування. Запитуючи щось, що може стосуватися чутливої сфери (наприклад, сексуальні злочини чи тортури) або може здатися нетактовним, поясніть, чому це важливо.
2. Поважайте індивідуальний досвід та почуття, не намагайтеся «втішити» чи «підбадьорити» фразами, як-от: «У вас лише дірка в стелі, а сусідові взагалі ногу відірвало», «До весілля заживе», «Він / вона обов'язково повернеться». Якщо людині потрібен час, щоб поплакати чи заспокоїтися, зробіть паузу.
3. Уникайте емоційних оцінок чи коментарів («Боже, який жах!») та запитань, що стосуються переживань чи емоцій (не запитуйте: «Що ви відчували, коли ваш батько помер у вас на руках?»).
4. Якщо людина починає звинувачувати себе в тому, що трапилось з нею чи близькими, не підтримуйте цю риторику, обов'язково нагадуйте, що справжні винні у воєнних злочинах – ті, хто віддавав та виконував накази стріляти, катував тощо.
5. Стежте за тим, щоб розповідь зосереджувалася «на минулому». Це допомагає тримати певну дистанцію, не занурюватися в емоції занадто глибоко. Якщо людина починає говорити про події у теперішньому часі, знайдіть привід сповільнити інтерв'ю або навіть призупинити його, щоб не спровокувати флешбек чи панічну атаку – у разі чого інтерв'ю доведеться зупинити.
6. Обов'язково відстежуйте невербальні сигнали та дихання. Якщо під час бесіди з вами, погляд людини «скляніє», збивається ритм дихання (уповільнюється чи, навпаки, пришвидшується), зупиніть опитування та запропонуйте

буде готова говорити далі.

7. За потреби викликайте медичну допомогу.

На етапі завершення перечитайте інтерв'ю, структуроване в хронологічній послідовності, разом з опитуваним/-ою, заповніть прогалини, внесіть уточнення та виправлення. Окрім підвищення якості свідчення, це допомагає людині впорядкувати свій досвід, ніби поглянувши на нього збоку, та вибудувати певний наратив про себе, що може мати терапевтичний ефект.

Після отримання свідчення важливо повернути опитуваного/-ну до стану «тут і тепер» – не залишайте його / її наодинці з пережитими спогадами. Після завершення опитування перемкніть увагу людини на речі, не пов'язані з травматичними подіями, наприклад на щось приємне. Поговоріть про сім'ю, хобі, квітник, пташник, доглянуте подвір'я тощо. У цій частині розмови уникайте будь-яких згадок про інцидент щодо якого проводилося інтерв'ю.

У прощанні з опитуваним/-ою добирайте слова та побажання. Не варто зазначати, що ви розумієте людину чи чогось на кшталт «тримайтеся». Подякуйте людині за її час, залиште контакт для зв'язку з вами чи вашою організацією, якщо виникнуть якісь запитання.

Не робіть обіцянок щодо допомоги, безпеки чи результатів розслідування. Якщо існує певний запит, ви можете, за погодження, перенаправити партнерам чи передати опитуваним контактну інформацію про компетентні установи чи неурядові організації.

Фото і відеофіксація пошкоджень та руйнувань, що можуть свідчити про скоєння воєнних злочинів

Як робити фотофіксацію?

Загальне правило фотофіксації – обов’язкове увімкнення налаштувань геолокації в камері. Не варто робити багато фотографій одного і того ж місця, потрібно вибирати лише ключові, максимально інформативні предмети, які б допомогли встановити обставини інциденту та масштаб пошкоджень. Важливо розміщувати в кадрі вимірювальні пристрої (рулетку, лінійку) під час детального знімання, щоб точно показати розмір предмета.

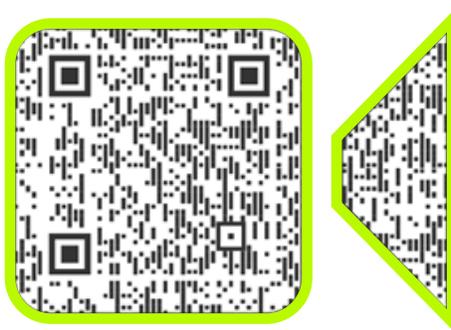
Як для фотографування, так і під час відеофіксації пошкоджень культурних цінностей, можна використовувати спеціальні застосунки для мобільних телефонів (наприклад, EyeWitness for Atrocities), які дають змогу, по-перше, повно й точно зберегти всі метадані медіафайлу, а по-друге, зберегти ці файли на телефоні в режимі обмеженого доступу, підвищивши безпеку документатора/-ки.

Як знімати відео?

Відео з місця події має містити такі дані: дата і час відеозапису, точне місце знімання, детальні обставини того, що трапилось, а також автора/-ки відео (опційно).

1. Налаштувати якість відео у форматі 1024 HD.
2. Зйомка повинна бути горизонтальною.
3. Визначити напрямок на північ та розпочати запис з цього місця, вголос уклавши цей напрямок на відео.

4. Провести повільне та плавне панорамне знімання місцевості, обертаючися навколо себе на 360 градусів та фіксуючи в кадрі об'єкти, за якими можна буде легко геолокувати місце.
5. Під час панорамного знімання необхідно чітко сказати дату, час і місце, а також що саме фіксується на камеру та хто записує (якщо це можливо з міркувань безпеки).
6. Після цього перейти до детального знімання місця інциденту, коментуючи все, що показуєте в кадрі.
7. Якщо предмет знімання завеликий або розосереджений на місцевості, можна обійти всю площу ураження і зробити запис із різних ракурсів.
8. Краще зробити запис одним кадром, без перебивань та довгих пауз.

Збереження місця обстрілу

Під час документування наслідків обстрілів (як із застосуванням реактивної артилерії, так і крилатих ракет й авіабомб), важливий етап становить дослідження ударних кратерів, що дає змогу визначити напрямок, звідки вівся вогонь та з'ясувати, яка зброя застосовувалась. Обстріляні ділянки повинні бути оглянуті якнайшвидше. Кратери зазвичай негайно піддаються дії стихій та втручанням військових і цивільних, втрачаючи свою цінність як джерело інформації.

Якщо ви прибули на місце обстрілу, одне з ваших головних завдань – виокремити серед інших вирв ті, які дають найбільше інформації про походження атаки. Якщо кратерів після обстрілу залишилося багато, не намагайтеся зберегти їх усі – достатньо однієї-двох вирв.

Є два критерії, за якими варто вибирати об'єкт.

- вирва з найчіткішою формою;

- вирва розташована осторонь дерев чи інших перешкод, які могли б змінити напрямок польоту снаряда перед вибухом.

Інколи це може бути не та вирва, що має стосунок до пошкодження майна, а інша – десь у ґрунті або на асфальтованому полотні дороги чи забетонованому майданчику (останні два типи поверхні найкраще підходять для визначення напрямку атаки). Головне – уточнити у свідків/-инь і самостійно переконатися, що вона утворилася саме під час атаки, яку ви розслідуєте, адже обстріли можуть бути непоодинокими.

Ще дві поради:

- встановіть координати місця, де ви перебуваєте. Це буде важливо для накладання місця обстрілу на геолокацію з метою подальшого розслідування;

- проведіть фото- та відеофіксацію місця влучення так, як це описано в попередньому пункті.

Кого брати із собою на місце виїзду?

представників/-ць правоохоронних органів, як-от: слідчих, оперативних працівників/-ць Національної поліції, органів Прокуратури України;
спеціалістів- та спеціалісток-вибухотехніків.

ГО «ТРУС ХАУНДС»
Truth Hounds NGO

Київ, вул. Кожумяцька 20-г, офіс 5
Kyiv, Kozhumiatska str. 20-G/5

info@truth-hounds.org

truth-hounds.org

+380 (96) 471 46 22